

IV. Beslissing van het hof

1. Tweede onderdeel

Overwegende dat uit de artikelen 1318 en 1322 van het Burgerlijk Wetboek volgt dat de onderhandse akte die ondertekend is door diegenen tegen wie men zich daarop beroept, tussen de ondertekenaars van de akte en tussen hun erfgenamen en rechtverkrijgenden dezelfde bewijskracht heeft als een authentieke akte;

Dat de enkele omstandigheid dat een clause niet geparafeerd werd en andere wel, geen afbreuk doet aan de wettelijke bewijswaarde van die niet geparafeerde clause waarvan vaststaat dat zij deel uitmaakt van de tussen partijen ondertekende overeenkomst; dat uit de afwezigheid van een paraaf bij een clause van een tussen partijen ondertekende overeenkomst niet kan worden afgeleid dat partijen met die clause niet hebben ingestemd;

Overwegende dat de appèlrechters met overname van de redenen van de eerste rechters hebben vastgesteld dat “de overeenkomst inderdaad stelt: som die verkoper erkent van de koper te hebben ontvangen bij de ondertekening dezer en waarvoor deze hem hierbij kwijting verleent” en “dat de overeenkomst onderaan is getekend voor kennisneming en akkoord door beide partijen”; dat zij vervolgens oordelen dat het “wellicht (...) de bedoeling was van partijen om de overnameprijs te regelen bij de ondertekening van de overeenkomst, maar uit de afwezigheid van parafering van deze clause kan afgeleid worden alsdan geen betaling is gebeurd”;

Dat het arrest aldus de artikelen 1318 en 1322 van het Burgerlijk Wetboek schendt;

Dat het onderdeel gegrond is;

2. Overige grieven

Overwegende dat de overige grieven niet tot ruimere cassatie kunnen leiden;

Om die redenen,

Het hof,

Vernietigt het bestreden arrest in zoverre uitspraak doet omtrent de vordering van verweerder tegen eiser en de daaraan verbonden kosten;

Beveelt dat van dit arrest melding zal worden gemaakt op de kant van het gedeeltelijk vernietigde arrest;

Houdt de kosten aan en laat de beslissing daaromtrent aan de feitenrechter over;

Verwijst de aldus beperkte zaak naar het Hof van Beroep te Gent.

(...)

D.d. **13 mei 2005** – Hof van Cassatie – 1° kamer

A.R.: **C020401N**

Zet.: **I. Verougstraete (voorzitter), R. Boes en E. Waûters (afdelingsvoorzitters), Gh. Londers en E. Dirix (raads-heren)**

O.M.: **M. Timperman (advocaat-generaal)**

Pleit.: **Mr. H. Geinger**

De paraaf: “Slip of the pen” of geldige handtekening?

Bart VAN BAEVEGHEM

Advocaat aan de Balie te Dendermonde bij Suy,

Van Baeveghem & Van Houtte

Assistent aan de Vakgroep Burgerlijk Recht van de UGent

1. Situering

Ook voor niet-juristen is het duidelijk dat een handtekening méér is dan een banale “slip of the pen”. De vanzelfsprekendheid waarmee de handtekening in het leven van alle dag is ingeburgerd, is er misschien mede de oorzaak van dat er in de juridische wereld betrekkelijk weinig aandacht bestaat voor de handtekening als rechtsfiguur. Dit valt des te meer op omdat er de laatste jaren enerzijds wél aanzienlijk is gepubliceerd omtrent de mogelijkheden van de elektronische handtekening. Zelfs voor juristen is het niet altijd gemakkelijk om de draagwijdte van de handtekening ten volle in te schatten.

A fortiori is dit het geval voor de “paraaf” of “korttekening”. Het paraferen van clauses in een akte is een courante praktijk, waar in de rechtsleer al evenmin veel aandacht voor bestaat. Het geannoteerde arrest is in dit opzicht bijzonder interessant. Enerzijds benadrukt het de sleutelrol van de handtekening in ons bewijsrecht, en anderzijds licht het een tipje van de sluier omtrent de rol van de paraaf als specifieke rechtsfiguur.

Vertrekkend van het cassatiearrest beoogt volgende bijdrage de problematiek van paraaf en handtekening op summere wijze juridisch te kaderen in het Belgisch bewijsrecht. Wat is de juridische impact van een paraaf of handtekening voor een geschrift? Wat zijn de voorwaarden voor een geldige handtekening? Wat maakt een paraaf precies verschillende van een handtekening? En kan een paraaf in bepaalde gevallen niet als handtekening worden beschouwd? Op deze vragen wordt getracht een antwoord te formuleren.

2. Feitelijke achtergrond van het arrest

In het kader van een verkoop van aandelen, werd de koper door de verkoper gedagvaard omdat hij de overeengekomen prijs nog niet had betaald. De koper betwistte deze wanprestatie en hield vol dat de prijs wel degelijk werd betaald. Hij beriep zich daarvoor op volgende clause uit de onderhandse verkoopovereenkomst waaruit bleek dat hij zich van

zijn betalingsverplichting had gekweten: “Deze verkoop en koop is wederkerig aangenomen voor de prijs van 625.000 fr.; Som die de verkoper erkent van de koper te hebben ontvangen bij ondertekening dezer en waarvoor deze hem hierbij kwijting verleent (...)”.

Zowel de Rechtbank van Koophandel als het Antwerpse Hof van Beroep veroordeelden de koper, omdat zij uit de integrale lezing van de akte, alsmede uit de omstandigheden waarin deze werd opgemaakt, naar verluidt geen bewijs van betaling konden afleiden. Bij de opmaak van de akte was vertrokken van een voorgedrukte tekst die door de partijen werd aangevuld en goedgekeurd. Sommige clausules waren door de partijen in de rand geparafeerd, andere niet. Het viel de rechter(s) op dat de bewuste clausule waarin de kwijting werd opgenomen *niet werd geparafeerd*. Daarnaast achtte de rechter het “*niet onbelangrijk*” dat de prijs *met de hand was ingevuld* zodat partijen klaarblijkelijk tot het laatste moment hadden onderhandeld over de prijsbepaling. De rechtbank besliste: “*Wellicht was het de bedoeling van partijen om de overnameprijs te regelen bij de ondertekening van de overeenkomst, maar uit de afwezigheid van parafering van deze clausule kan afgeleid worden dat alsdan geen betaling is gebeurd. (...) De vermelding in het contract kan dan ook niet worden aangezien als een bewijs dat de overnameprijs betaald werd*”. Het Hof van Beroep volgde die redenering. Daarop tekende de verongelijkte koper cassatieberoep aan omdat volgens hem de bewijskracht van de akte was geschonden.

Hoewel het Openbaar Ministerie had geconcludeerd tot verwerping van het cassatieberoep op basis van een onjuiste lezing door de eiser, aarzelde het Hof niet het bestreden arrest te verbreken. Het Hof liet er geen twijfel over bestaan dat aan de bewijskracht van een ondertekende akte niet zomaar kan worden getornd. Wanneer een akte is ondertekend, dan is het niet nodig deze of gene specifieke clausule bijkomend te paraferen. Elke clausule van een ondertekende overeenkomst heeft in beginsel volledige bewijskracht, zelfs indien sommige bepalingen *wel* en *andere* niet zijn geparafeerd.

Op het eerste gezicht lijkt de paraaf dus slechts een bijrolletje te spelen in het theater van het bewijsrecht. Zoals verder zal blijken, is dit echter niet altijd het geval.

3. De handtekening in het Belgisch bewijsrecht

Alvorens de handtekening en aansluitend de paraaf als afzonderlijke rechtsfiguren te kunnen analyseren, is het noodzakelijk kort stil te staan bij het kader van de problematiek. Een goed begrip van de context, het bewijsrecht in het algemeen en daarin de bewijslastverdeling en de bewijshiërarchie in het bijzonder, is noodzakelijk om het belang van een geldige handtekening te kunnen inschatten.¹

1. Zie o.a. de eerder in dit tijdschrift verschenen bijdrage van M. LAMENSCH, “La règle de la primauté de la preuve écrite: une application délicate”, *T.B.B.R.* 2006, 46-55.

A. Bewijslast en bewijshiërarchie

Hij die de uitvoering van een verbintenis vordert, moet het bestaan daarvan te bewijzen. *Actori incumbit probatio*. Omgekeerd moet wie beweert van een verbintenis bevrijd te zijn, eveneens daarvan het bewijs leveren.² De verdeling van de bewijslast, zoals bepaald in artikel 1315 B.W., is het *uitgangspunt* van ons bewijsrecht. Tegelijk is de bewijslastverdeling ook het *sluitstuk* van het bewijsrecht: blijft er na de bewijsvoering door partijen nog enige twijfel of onzekerheid bestaan, dan moeten deze in aanmerking worden genomen tegen degene die de bewijslast draagt.³ *In casu* stond de geldigheid van de koopovereenkomst niet ter discussie, zodat het dan ook de koper was die de volledige bewijslast van zijn betaling droeg.

Ons bewijsrecht laat echter niet toe om gelijk wat met om het even welk middel te bewijzen.⁴ Men spreekt van de *numerus-clausus* van ons bewijsrecht.⁵ Het Burgerlijk Wetboek bevat een strikt scenario met een hiërarchische bewijsregeling en onderscheidt achtereenvolgens: het schriftelijk bewijs, het getuigenbewijs, de vermoedens, de bekentenis en de eed.⁶ In het bijzonder speelt het belang van artikel 1341 B.W., op grond waarvan het niet toegelaten is een bewijs te leveren met getuigen of vermoedens tegen of boven de inhoud van een akte.

B. Het schriftelijk bewijs

De opstellers van het Burgerlijk Wetboek hebben weinig twijfel laten bestaan over hun voorliefde voor een schriftelijk bewijs. Twee types schriftelijk bewijs worden onderscheiden: de *onderhandse* akte en de *authentieke* akte.

De authentieke akte wordt in de vereiste wettelijke vorm verleden voor openbare ambtenaren die daartoe bevoegd zijn ter plaatse waar zij is opgemaakt.⁷ Een grote troef van een akte in authentieke vorm betreft haar *uitvoerbare kracht*. Deze laat in de praktijk de schuldeiser toe om onmiddellijk uitvoeringsmaatregelen te nemen (b.v. het leggen van uitvoerend beslag). Daarin verschilt zij wezenlijk van de onderhandse akte. Deze laatste verleent immers géén uitvoerbare titel, zodat de schuldeiser zich daarvoor eerst tot de rechter zal moeten wenden.

2. Cass. 26 november 1982, *Arr. Cass.* 1982-83, 436 en *Pas.* 1983, I, 396 (i.v.m. een betalingsverbintenis resulterend uit levering van goederen); Cass. 19 september 1983, *Arr. Cass.* 1983-84, 54 en *Pas.* 1984, I, 57 (i.v.m. het bestaan van een arbeidsovereenkomst); zie ook Cass. 26 januari 2001, *Arr. Cass.* 2001, 170 en *Pas.* 2001, I, 170.
3. Cass. 17 september 1999, *Arr. Cass.* 1999, 1119.
4. B. VUYLSTEKE, “De Elektronische Authentieke Akte”, in P. VAN EECHE en J. DUMORTIER, *Elektronische handel: Commentaar bij de wetten van 11 maart 2003*, Brugge, die Keure, 2003, 189.
5. M.E. STORME, “De invoering van de elektronische handtekening in ons bewijsrecht – een inkadering van en commentaar bij de nieuwe wetbepalingen”, *R.W.* 2000-01, (1505), 1506.
6. De bewijsregeling werd vastgelegd in Boek III, Titel III, Hdst. VI van het B.W., meer bepaald in de artt. 1315-1369 B.W.
7. Art. 1317 B.W. Zie R. MOUGENOT, *Droits des Obligations: la Preuve*, Brussel, Larcier, 1997, 130, nrs. 85 e.v.

Op het vlak van de *bewijskracht* is er eveneens een verschil. Authentieke akten leveren een *volledig bewijs* op van de overeenkomst die erin is vervat⁸, behoudens wanneer zij succesvol worden beticht van valsheid in geschrifte.⁹ Authentieke akten hoeven dus niet te worden erkend om als volledig bewijskrachtig te worden beschouwd. Daarom worden zij algemeen beschouwd als het *summum* onder de bewijsmiddelen.

Van hetgeen in een onderhandse akte wordt vermeld, kan het tegenbewijs worden geleverd zónder de akte van valsheid te moeten betichten. Toch is het verschil in bewijskracht tussen een onderhandse en een authentieke akte minder extreem dan het op het eerste gezicht lijkt. Deels omdat de absolute bewijskracht van de authentieke akte moet worden genuanceerd, deels omdat beide soorten akten hun bewijskracht uit hetzelfde vaatje tappen.

De absolute bewijskracht van de authentieke akte dient in de eerste plaats te worden genuanceerd. Enkel de "*authentieke vermeldingen*" daarin, dit zijn de vermeldingen die de openbaar ambtenaar die de akte opmaakt moet of kan verifiëren of van hem afkomstig zijn, gelden als volledig bewijs.¹⁰ Dit betekent dat een heleboel clausules en vermeldingen, niettegenstaande zij in een authentieke vorm zijn gegoten, ook zonder een betichting van valsheid kunnen worden weerlegd. Toegespijst op het concrete geval: bewijstechnisch zou het geen enkel verschil maken of een clausule van kwijting zoals in voorliggend geval in een authentieke, dan wel in een onderhandse akte zou zijn opgenomen. Eerder besliste het Hof van Cassatie immers dat de erkenning door de verkoper de prijs te hebben ontvangen niet het volle bewijs van betaling oplevert, net zo min als zijn verklaring om te willen verkopen het volle bewijs van verkoop zou verschaffen.¹¹ De juistheid van een eenvoudige verklaring van een partij kan immers niet door een openbaar ambtenaar worden getoetst. Ook zónder beroep op de loodzware procedure tot betichting van valsheid kunnen partijen het tegenbewijs leveren.

Daarnaast is er de vaststelling dat zowel de authentieke als de onderhandse akte hun bewijskracht putten uit dezelfde grondslag, nl. een rechtsgeldige ondertekening.

Merk op dat een onderhandse akte krachtens artikel 1322 B.W. in bepaalde omstandigheden dezelfde bewijskracht kan hebben als een akte in authentieke vorm. Dit geldt wel enkel in de verhouding tussen partijen onderling, nl. tussen de "ondertekenaars" van de akte (en bij uitbreiding ook tussen hun rechtverkrijgenden en erfgenamen). Daarmee koppelt

het Burgerlijk Wetboek de bewijskracht van de akte ondubbelzinnig aan de vereiste van een geldige handtekening.

Opdat zij dezelfde bewijskracht zou verkrijgen dient de onderhandse akte echter wel te worden *erkend* door degenen tegen wie men zich erop beroept, of moet zij krachtens de wet voor erkend worden gehouden.¹² Het erkennen van de akte komt in feite neer op het erkennen van de handtekening, zoals blijkt uit artikel 1323 B.W.: de partij tegen wie men zich op een onderhandse akte beroept, is verplicht om op stellige wijze zijn schrift of handtekening te ontkennen of te bevestigen.¹³ Bij ontkenning van haar schrift of handtekening, verliest de akte haar bewijskracht als akte en zal een deskundig schriftonderzoek uitsluitend moeten brengen.¹⁴ In de praktijk is een ontkenning van handtekening niet zo evident en relatief zeldzaam. Ook in het voorliggend geval was dit geen discussiepunt.

De discussie omtrent een geldige ondertekening van een geschrift stelt zich in de praktijk acuter voor onderhandse dan voor authentieke akten. De organieke en formele verschillen bij de opmaak van beide soorten akten zijn hieraan niet vreemd.

De noodzakelijke tussenkomst van een openbaar ambtenaar bij de opmaak van authentieke akten beoogt een behoorlijke redactie van de akte te garanderen en de naleving van vormvereisten afdoende te controleren. Deze preventieve controle is onbestaand bij onderhandse geschriften, waarvan de opmaak in de regel louter door de partijen zelf wordt geredigeerd. Dat de ondertekening als zodanig niet wordt vastgesteld door een openbaar ambtenaar, vergroot de kans op discussie achteraf.

Het produceren van een onderhandse akte is, vergeleken met een authentieke, bovendien lang niet zo complex. Ook onderhandse akten moeten, opdat zij geldig als bewijsmiddel zouden kunnen worden aangewend, aan bepaalde vormvereisten voldoen. Deze zijn echter, in tegenstelling tot de vormvereisten bij de opmaak van authentieke akten, vrij summier: akten die *wederkerige* overeenkomsten bevatten moeten voldoen aan de vereisten van artikel 1325 B.W.¹⁵ Een onderhandse akte die een *eenzijdige* overeenkomst bevat moet voldoen aan de regel van het "goed voor" (art. 1326 B.W.).¹⁶

8. Art. 1319, eerste lid B.W.

9. Cass. 19 november 1934, *Pas.* 1935, I, 57; Cass. 19 oktober 1939, *Pas.* 1939, I, 427; Cass. 28 juni 1957, *Arr. Cass.* 1957, 921 en *Pas.* 1957, I, 1292.

10. Cass. 19 november 1934, *Pas.* 1935, I, 57 (m.b.t. de oprechtheid van afgelegde verklaringen); Cass. 19 oktober 1939, *Pas.* 1939, I, 427 (m.b.t. een vermelding van eigendom); Cass. 28 juni 1957, *Arr. Cass.* 1957, 921 en *Pas.* 1957, I, 1292.

11. Cass. 28 juni 1957, *Arr. Cass.* 1957, 921 en *Pas.* 1957, I, 1292.

12. Art. 1322 B.W.

13. Zie art. 1323 B.W., dat nuanceert dat zijn erfgenamen of rechtverkrijgenden kunnen volstaan met te verklaren dat zij het schrift of de handtekening van hun rechtsvoorganger niet kennen.

14. Art. 1324 B.W. Zie b.v. Rb. Leuven 24 februari 1988, *T.B.B.R.* 1989, 172 en Rb. Leuven 14 oktober 1986, *T.B.B.R.* 1988 (verkort), 139.

15. Zij moeten worden opgemaakt in zoveel originelen als er partijen zijn met onderscheiden belang en elk origineel moet het aantal originelen vermelden.

16. Dit impliceert dat de akte geheel met de hand door de ondertekenaar moet zijn geschreven, ofwel moet de ondertekenaar minstens, benevens zijn handtekening, met de hand een "goed voor" of een "goed-gekeurd voor" geschreven hebben, waarbij de som of de hoeveelheid van de zaak voluit in letters is uitgedrukt.

C. Belang van een geldige handtekening

Het belang van een rechtsgeldige ondertekening is cruciaal voor de bewijskracht van de akte. Met een eenvoudige pen-trek kan een contractpartij op fundamentele wijze haar rechtspositie veranderen. De praktische gevolgen kunnen moeilijk worden overschat. De consequenties van een ondertekende akte houden verband met de omvang van de bewijskracht zelf, de bewijshiërarchie, en de kansen tot interpretatie.

Het gevolg van de ondertekening bestaat er in de eerste plaats in dat de gehele akte bewijskrachtig wordt. Een erkende handtekening scheidt een vermoeden *juris et de jure* dat de ondertekenaar de vermeldingen van de akte tot de zijne heeft gemaakt en akkoord gaat met de erin vermelde beschikkingen.¹⁷

Met het ondertekenen van de akte beogen de partijen tevens abstractie te maken van de omstandigheden waarin hun akkoord is tot stand gekomen of door wie de opmaak werd geredigeerd. In dit opzicht is ook het tijdstip waarop de handtekening werd aangebracht van ondergeschikt belang.¹⁸ De handtekening mag dus in principe ook voorafgaandelijk aan de opstelling van de akte worden aangebracht op een blanco stuk.¹⁹

Nu een geldige handtekening op zich volstaat om de goedkeuring van de ondertekenaar uit af te leiden, is het, behoudens in de gevallen van artikel 1326 B.W., niet nodig dat de handtekening zou worden voorafgegaan door de vermelding “gelezen en goedgekeurd”.²⁰ Desalniettemin is dit niet verboden en kan het soms zeer nuttig zijn, zoals ook blijkt uit de feiten van het voorliggend geval.

Indien de ondertekenaar alsnog wil ontsnappen aan de gevolgen van zijn eigen handtekening, zijn de verweermiddelen zeer beperkt. Het ontkennen van een handtekening blijkt in de praktijk relatief weinig voor te komen. In de regel zal dit overigens worden gecounterd door het vorderen van een schriftonderzoek. Na het (gedwongen) erkennen van de echtheid van zijn handtekening kan de ondertekenaar zich nog slechts op een wilsgebrek beroepen of hij dient aan te tonen dat de ondertekende akte het resultaat is van een geveinsde rechtshandeling.

De handtekening waarborgt aldus het *uitdrukkelijk* akkoord van de ondertekenaar met door hem ondertekende akte en de volledige bewijskracht daarvan slaat in beginsel op de akte in haar geheel.²¹ Dit verdient nochtans enige nuance.

Krachtens artikel 1320 B.W. levert de akte, of zij nu in authentieke vorm, dan wel onderhands is opgemaakt, tussen partijen bewijs op van hetgeen daarin slechts bij wijze van vermelding is uitgedrukt, mits deze vermelding rechtstreeks verband houdt met de beschikking van de akte. Vermeldingen in de akte die geen rechtstreeks verband houden met de beschikking van de akte, kunnen daarentegen alleen gelden tot begin van bewijs.

Wat moet precies worden begrepen onder de beschikking van de akte? De beschikking van een akte kan *i.e.* worden omschreven als de rechtshandeling waartoe de ondertekenaar van de akte zich verbindt.²² Om volledige bewijskracht te verwerven volstaat het dus niet dat een in de akte vermelde clause kan worden gekaderd in de context van de akte. Zij moet *rechtstreeks* in verband staan met de rechtshandeling waartoe de ondertekenaar zich hoofdzakelijk verbindt.

Uit het kwestieuze cassatiearrest kan worden afgeleid dat een in een koopovereenkomst vermelde kwijtingsclausule rechtstreeks in verband staat met de beschikking van de koopakte. Deze visie is logisch, doch de gevolgen ervan zijn vrij ingrijpend en niet zonder risico. Een onderhandse akte kan immers meerdere rechtshandelingen omvatten, waarvan partijen zich in de praktijk niet altijd bewust zijn.

Bij de ondertekening van een (koop)akte is het steeds geraden uit te kijken naar een “terloops vermelde” kwijtingsclausule. Meer algemeen kan worden gesteld dat de volledige bewijskracht van de akte niet alleen betrekking heeft op de *primaire rechtshandeling* (waartoe de akte hoofdzakelijk werd opgemaakt), maar ook op eventuele *secundaire rechtshandelingen*, die de primaire rechtshandeling voorafgaan of daarop aansluiten maar in ieder geval daarmee rechtstreeks verband houden, en die eveneens in de akte kunnen worden opgenomen. Het nauwkeurig lezen van alle contractuele bedingen lezen is altijd geboden!

De rechter die met een bewijskrachtige (*i.e.* ondertekende) akte wordt geconfronteerd, verliest daarenboven praktisch elke appreciatiebevoegdheid inzake de door partijen aangevande bewijsmiddelen.²³

De bewijskracht van het geschrift beperkt tenslotte ook aanzienlijk de ruimte voor de rechter om de overeenkomst te interpreteren. Zelfs wanneer uit de begeleidende omstandig-

17. M. VAN QUICKENBORNE, “Quelques réflexions sur la signature des actes sous seing privé”, noot bij Cass. 28 juni 1982, *R.C.J.B.* 1985, 70.

18. Zie ook Gent 12 november 1999, *A.J.T.* 2001-02, 475; R. MOUGENOT, *Droits des Obligations: la Preuve*, Brussel, Larcier, 1997, 139, nr. 101. Een belangrijke uitzondering op dit principe is natuurlijk het eigenhandig testament, dat volledig met de hand moet zijn geschreven.

19. Cass. 30 maart 1893, *Pas.* 1893, I, 149. Zie ook Luik 29 april 2003, *R.R.D.* 2003, 263, *Rev. not. b.* 2004, 249.

20. R. MOUGENOT, *Droits des Obligations: la Preuve*, Brussel, Larcier, 1997, 141, nr. 107 en de verwijzingen aldaar. De akte hoeft ook geenszins te zijn gedagtekend. De geschreven handtekening volstaat. Zie in dit verband Gent 4 december 1990, *R.W.* 1990-91, 1374, *Rec. gén. enr. not.* 1993, 380, noot A. CULOT.

21. Cass. 30 april 1942, *Arr. Cass.* 1942, 48 en *Pas.* 1942, I, 103.

22. M.E. STORME, “De invoering van de elektronische handtekening in ons bewijsrecht – een inkadering van en commentaar bij de nieuwe wetbepalingen”, *R.W.* 2000-01, (1505), 1507, nr. 12.

23. B. VUYLSTEKE, “De Elektronische Authentieke Akte”, in P. VAN EECKE en J. DUMORTIER, *Elektronische handel: Commentaar bij de wetten van 11 maart 2003*, Brugge, die Keure, 2003, 190.

heden een grote onzekerheid zou blijken omtrent de objectieve rechtstoestand van de partijen, duldt een duidelijk geschrift geen enkele interpretatie. Interpretatie van contractuele bedingen is slechts toegelaten indien er onduidelijkheid is.

Bij de uitlegging van contracten dient de rechter krachtens artikel 1156 B.W. op zoek te gaan naar wat de gemeenschappelijke bedoeling van de partijen bij de overeenkomst is geweest. Wanneer er echter een geschrift is, moet hij de wil van de partijen daarin zoeken. De rechter oordeelt onaantastbaar over het bestaan en de draagwijdte van een wilsuiting, op voorwaarde dat hij de bewijskracht niet mis kent van de overgelegde stukken waaruit die wilsuiting wordt afgeleid.²⁴ Hij moet de gemeenschappelijke wil van de partijen zoeken in enerzijds de *bewoordingen* en anderzijds de *inhoud* van de akte.²⁵

De uitlegging van een overeenkomst dient in de eerste plaats verenigbaar te zijn met de bewoordingen van de akte.²⁶ Bij de uitlegging van de overeenkomst is de letterlijke zin van de door partijen gebruikte bewoordingen nochtans niet doorslaggevend. Eerder dan een letterlijke interpretatie²⁷, kan de rechter de gemeenschappelijke bedoeling van partijen dus afleiden uit de figuurlijke betekenis van de woorden. In de regel dienen woorden in hun gebruikelijke betekenis te worden geïnterpreteerd.

De behoorlijke redactie van een akte is geen geldigheidsvereiste noch een noodzakelijke voorwaarde voor haar bewijskracht. Dat kan wel eens problematisch zijn. Het uitleggen van bedingen in de akte mag er bijvoorbeeld niet toe leiden dat zou worden gesteld dat de overeenkomst iets inhoudt dat zij niet inhoudt, of dat zij iets niet inhoudt dat er wel in voorkomt.²⁸ De bewijskracht van een akte wordt geschonden indien bepalingen van de akte als niet-bestaande worden gehouden.²⁹ Slechts in geval van onduidelijkheid dient een beding te worden uitgelegd tegen diegene die het bedongen heeft. De bewijskracht van de akte beperkt dus aanzienlijk de interpretatiemogelijkheden.

4. Invulling van het handtekeningbegrip naar Belgisch recht

A. Functies van de handtekening

De grondslag van haar bewijskracht put de akte uit het feit dat zij is ondertekend.³⁰ Een akte is immers een minstens

met de hand ondertekend geschrift.³¹ De handtekening maakt dus het geschrift tot een akte en tilt het op een juridisch hoger niveau.³² In deze optiek zou een factuur volgens de heersende rechtsleer en rechtspraak geen akte zijn, omdat zij niet van een handtekening is voorzien.³³

Bij gebreke aan een wettelijke definitie van het begrip “handtekening”, is de inhoud ervan ingevuld door rechtsleer en (voornamelijk) rechtspraak.³⁴ Door het Hof van Cassatie wordt een handtekening beschouwd als “*het eigenhandig geschreven teken waarmee de ondertekenaar zich gewoonlijk tegenover derden kenbaar maakt.*”³⁵

De handtekening biedt niet louter een vormelijke meerwaarde, maar voegt aan het geschrift ook een intentioneel element toe. Door het plaatsen van zijn handtekening beoogt de ondertekenaar immers een drievoudig doel:³⁶

- *identificatie*: door het toevoegen van zijn eigen persoonlijkheidsmerk aan het geschrift identificeert hij zichzelf als rechtssubject en benadrukt hij zijn intentionele betrokkenheid bij de opmaak van de akte. De handtekening van de ondertekenaar staat tevens garant voor zijn fysieke aanwezigheid bij de akte³⁷;
- *toerekening*: de ondertekenaar eigent zich door het stellen van zijn handtekening de inhoud van de akte toe. De *animus signandi*, de wil om een handtekening op een bepaald geschrift te plaatsen, duidt op de intentie om zich aan de inhoud ervan te binden³⁸;
- *bewustwording*: de ondertekenaar verklaart zich bewust te zijn van de juridische implicaties die zijn rituele handeling kan meebrengen.³⁹ Het eigenhandig plaatsen van zijn naam op de hem eigen creatieve wijze, waar-

24. Cass. 9 mei 1980, *Arr. Cass.* 1979-80, 1139, *Pas.* 1980, I, 1121, *Bull.* 1980, 1121, *R.W.* 1982-83, 319, *T. Aann.* 1981, 146, noot M. SENELLE.
 25. Cass. 24 maart 1988, *Arr. Cass.* 1987-88, 972, *Pas.* 1988, I, 894 en *R.W.* 1988-89, 1126, noot; Cass. 10 januari 1994, *J.T.T.* 1994, 141, noot.
 26. Cass. 15 januari 1996, *Arr. Cass.* 1996, 49 en *Rec. Cass.* 1996, nrs. 187 en 464, zie eerder Cass. 17 mei 1934, *Pas.* 1934, I, 283.
 27. Zie art. 1156 B.W.
 28. Cass. 5 juni 1998, *Arr. Cass.* 1998, 648.
 29. Cass. 28 september 1979, *Arr. Cass.* 1979-80, 122 en *Pas.* 1980, I, 135; Cass. 5 oktober 1979, *Arr. Cass.* 1979-80, 155 en *Pas.* 1979, I, 165; Cass. 9 november 1979, *Arr. Cass.* 1979-80, 313 en *Pas.* 1980, I, 324; Cass. 10 november 1987, *Arr. Cass.* 1987-88, 321 en *Pas.* 1988, I, 301.
 30. Cass. 21 januari 1964, *Pas.* 1964, I, 151; Antwerpen 23 maart 2004, *NjW* 2004, 1099.

31. H. DE PAGE, *Traité élémentaire de droit civil belge*, Deel III, Brussel, Bruylant, 1967, nr. 777.
 32. Volgens sommigen blijkt de vereiste van een handtekening uit de benaming “onderhandse akte” zelf. Zie R. VANDEPUTTE, *De overeenkomst*, Brussel, Larcier, 1977, 394 en H. DE PAGE, *Traité*, Deel III, Brussel, Bruylant, 1967, nrs. 776 en 777. Zie tevens P. VAN EECKE, *o.c.*, 21, nr. 12 en de verwijzingen aldaar.
 33. P. VAN EECKE, *o.c.*, 24, nr. 15 en de verwijzingen aldaar.
 34. R. MOUGENOT, *Droits des Obligations: la Preuve*, Brussel, Larcier, 1997, 142, nr. 110.
 35. Zie o.a. Cass. 7 januari 1955, *R.W.* 1954-55, 1753, *T. Not.* 1955, 44, noot, *Ann. not.* 1955, 305, noot E. DE SMEDT, *Pas.* 1955, I, 456, noot, *Rec. gén. enr. not.* 1958, 334, noot, *Rev. prat. not. b.* 1959, 68. Zie ook P. VAN EECKE, *o.c.*, nr. 119. Deze wijst er op dat voormeld handtekeningbegrip door de Belgische rechter steevast als vertrekpunt wordt genomen, maar in de praktijk vrij soepel wordt toegepast.
 36. P. VAN EECKE, *o.c.*, 199, nrs. 234 e.v. Ongetwijfeld vervult de handtekening nog andere (allicht meer subsidiaire) functies. Het plaatsen van de handtekening verleent het geschrift het statuut van “origineel”, waardoor zij het verschil maakt met een “kopie”. Voor een opsomming van een aantal bijkomende functies van de handtekening zie D. GOBERT en E. MONTERO, “La signature dans les contrats et les paiements électroniques: l’approche fonctionnelle”, in X, *Commerce électronique: les temps des certitudes*, Brussel, Bruylant, 2000, p. 62, nr. 17.
 37. M. VAN QUICKENBORNE, *l.c.*, 69.
 38. M. VAN QUICKENBORNE, *l.c.*, 69.
 39. P. VAN EECKE, *o.c.*, 202, nr. 239, met verwijzing naar A. LINDBERG, *Electronic documents and Electronic Signatures*, IRI Papers, Institute of Legal Informatics, Faculty of Law, University of Stockholm, Stockholm, 1986, 40-41.

schuwt de ondertekenaar dat hij juridisch gebonden wordt.

Zelfs vanuit een louter consensualistische visie moet worden erkend dat de ondertekening van de akte (*instrumentum*) iets substantieel toevoegt aan de rechtshandeling zelf (*negotium*). De ondertekenaar wijzigt immers intentioneel zijn procedurele toestand: op het vlak van het bewijsrecht kan hij niet langer zijn schuld ontkennen, behalve door zijn handtekening zelf te ontkennen.⁴⁰

B. Vormvereisten voor een geldige handtekening

Traditioneel wordt een handtekening in België hoofdzakelijk op vormelijke criteria op haar geldigheid getoetst. In zijn gewaardeerd proefschrift ontwaart VAN EECKE niet minder dan tien constitutieve vormkenmerken waaraan een geldige handtekening naar Belgisch recht zou behoren te voldoen.⁴¹

De handtekening behoort manueel (1) te worden aangebracht, door de inscriptie (2) van lettertekens (3) onderaan (4) de originele (5) akte. Naast de genoemde objectieve kenmerken, benoemt de auteur evenveel subjectieve vormkenmerken: de handtekening behoort een eigenhandige (6), creatieve (7) en leesbare (8) weergave te zijn van de naam (9) van de ondertekenaar, zoals deze zich gewoonlijk (10) aan derden laat kennen.

Om tot een rechtsgeldige handtekening te kunnen besluiten, is niet vereist dat alle voorwaarden tegelijk worden vervuld. Tevens blijken de verschillende kenmerken een zekere elasticiteit te vertonen en kunnen zij soepel worden ingevuld.

De nadruk op de formele criteria valt weliswaar historisch te verklaren⁴², maar toch is er reeds enige decennia een kentering merkbaar waarbij het belang van het intentioneel aspect steeds zwaarder doorweegt. Uit een cassatiearrest van 13 juni 1986 kan worden afgeleid dat niet zozeer de vorm van handtekening, maar wel de *bedoeling* een handtekening te stellen het belangrijkste beslissingselement is.⁴³

De erkenning van het intentioneel aspect van de handtekening als doorslaggevend beoordelingsselement legt de weg open naar een belangrijke versoepeling in de vormcriteria. Of deze verhoogde elasticiteit uiteindelijk ook impliceert dat een paraaf tot handtekening kan promoveren, blijft natuurlijk de vraag.

5. Kan een paraaf een geldige handtekening zijn?

A. Wat is een paraaf?

Zowel de objectieve woordverklaring als de subjectieve betekenis van een “paraaf” (waarde die de ondertekenaar eraan hecht) is niet eenduidig.

Volgens Van Dale kan een paraaf zowel een *deel van* een handtekening zijn (“een pennentrek, een gekruld toevoegsel bij de handtekening ter voorkoming van nabootsing”), als een *soort handtekening* op zichzelf (“handtekening die alleen bestaat uit de beginletters van de naam, o.a. ter waarmaking van inlassingen of bijvoegingen in akten, als teken dat een stuk gelezen is”). In het juridisch jargon verwijst het woord paraaf, of korttekening, traditioneel naar de tweede betekenis: *handtekening door middel van de beginletters van de naam en voornaam van de steller*.⁴⁴ Daarmee is echter nog niet gezegd dat een paraaf op zich zou volstaan als geldige handtekening die een geschrift de bewijskracht van een akte verleent.

Om te achterhalen of een paraaf in bepaalde omstandigheden niet als een rechtsgeldige handtekening kan worden beschouwd, dienen wij te onderzoeken of deze korttekening aan de daartoe gestelde vormvereisten voldoet. Voor een aantal (voornamelijk objectieve) vormvereisten stelt dit in ieder geval geen bijzondere problemen. Ook een paraaf kan (en zal in de regel) *manueel* via *lettertekens* zijn aangebracht d.m.v. een *inscriptie* op het *originele* geschrift zelf, en zou in dit opzicht als handtekening kunnen doorgaan.

Ook aan de meeste subjectieve vormkenmerken van een handtekening zal de paraaf in de regel kunnen voldoen: ook de paraaf is in de regel een *eigenhandig* aangebrachte tekening waarvan de *lettertekens* normalerwijze niet minder *leesbaar* of *creatief* zijn dan bij een “echte” handtekening.

Alles bijeen lijken slechts drie van de voornoemde handtekeningcriteria in de praktijk echt problematisch te zijn voor de paraaf: de *naamsvermelding*, de *locatie* op de akte, en de *continuïteitsvereiste*.

De dubbele betekenis van het begrip impliceert dat het niet steeds duidelijk is of de ondertekenaar door het plaatsen van zijn paraaf de bedoeling had een handtekening te plaatsen (*animus signandi*), dan wel louter beoogde (een deel van) het geschrift te *viseren* (*animus videndi*). Gezien het doorslaggevend belang van het intentioneel aspect, dient te worden onderzocht of de ondertekenaar blijkt heeft gegeven van een echte *animus signandi*.

40. M. VAN QUICKENBORNE, *l.c.*, 70, met verwijzing naar A. PITLO en T.R. HIDMA, *Het Nederlands Burgerlijk Wetboek*, deel 4, *Bewijs en Verjaring*, Arnhem, 1981, p. 40 e.v.

41. P. VAN EECKE, *o.c.*, 109-188.

42. VAN EECKE wijst terzake op het verschil in handtekeningtraditie tussen de continentale rechtssystemen enerzijds en de Angelsaksische rechtscultuur anderzijds. Zie P. VAN EECKE, *o.c.*, 189, nr. 217.

43. Cass. 13 juni 1986, *T. Not.* 1986, 282, *Arr. Cass.* 1985-86, 1410, *Pas.* 1986, I, 1269. Zie ook Brussel 8 november 1999, *A.J.T.* 2000-01, 141. Andere belangrijke cassatiearresten zijn o.a. Cass. 28 juni 1982, *Arr. Cass.* 1981-82, 1367, *Pas.* 1982, I, 1286, *J.T.T.* 1983, 221 en *R.C.J.B.* 1985, noot M. VAN QUICKENBORNE (i.v.m. de vereiste van originaliteit).

44. P. VAN EECKE, *o.c.*, 158, nr. 175, met verwijzing naar L. DEBEN, e.a., *Erfenissen en Testamenten*, Brussel, Creadif, 1989, 151; M. VAN QUICKENBORNE, *l.c.*, 81.

B. Onderzoek van de criteria

• Naamsvermelding

Aangezien de paraaf in de regel slechts de initialen van de ondertekenaar bevat, voldoet hij op het eerste gezicht niet aan de vereiste de naam van de ondertekenaar te vermelden. Evenwel wordt het criterium van de naamsvermelding door sommige rechtspraak en rechtsleer soms behoorlijk elastisch geïnterpreteerd.

“*Signer, c’est inscrire son nom*”.⁴⁵ Hoewel een traditionele formalistische stroming stelt dat de handtekening de naam van de ondertekenaar moet bevatten, is een tendens naar versoepeling merkbaar.⁴⁶ Zeker sedert de wetgever recent ook een geheel van elektronische gegevens (elektronische handtekening) als geldige handtekening aanvaardt⁴⁷, is een extreem formalisme nog maar moeilijk te verantwoorden. Het zou weinig logisch zijn te volharden dat op een traditionele papieren drager de handtekening noodzakelijk de schriftelijke neerslag van de naam moet zijn.

Blijkens de huidige cassatierechtspraak is een eigenlijke naamsvermelding niet primordiaal. De handtekening hoeft niet noodzakelijk de officiële naam van de ondertekenaar te bevatten.⁴⁸ Het kan mogelijks een pseudoniem zijn, indien de handtekening in staat stelt de ondertekenaar te identificeren zoals deze in ruime, en soms zelfs in intieme kring, bekend is.

Essentieel is dat de ondertekenaar kan worden geïdentificeerd aan de hand van het persoonlijk kenmerk dat hij handmatig heeft plaatst.⁴⁹ Het zetten van een kruisje of een ander symbool kan daarom geen geldige handtekening uitmaken.⁵⁰ Hetzelfde geldt voor een stempel.⁵¹ Wanneer de ondertekenaar echter met de vermelding van een bepaalde lettercombinatie zichzelf identificeert, is er mijns inziens geen reden om deze korttekening om formele redenen als handtekening te weren. Zeker niet wanneer de ondertekenaar door middel van zijn initialen zelf verwijst naar zijn naam.

45. M. VAN QUICKENBORNE, *l.c.*, 72.

46. P. VAN EECKE, *o.c.*, 209, nr. 249.

47. Zie hierover o.a. H. BARTH en F. KEFER, “Le contrat de travail et la signature électronique”, *Ors.* 2002, 245-252; D. GOBERT en E. MONTERO, “La signature dans les contrats et les paiements électroniques: l’approche fonctionnelle”, in X, *Commerce électronique: les temps des certitudes*, Brussel, Bruylant, 2000, p. 53 e.v.; M.E. STORME, “De invoering van de elektronische handtekening in ons bewijsrecht – een inkadering van en commentaar bij de nieuwe wetsbepalingen”, *R.W.* 2000-01, (1505), 1505-1525; P. VAN DEN BULCK, “Signature électronique avancée et certification”, *Journ. Jur.* 2001, afl. 7, 5 en P. VAN EECKE, *Naar een juridische status voor de elektronische handtekening: een rol voor de handtekening in de informatiemaatschappij?*, Leuven, 2004, 694 p.

48. Cass. 7 januari 1955, *R.W.* 1954-55, 1753, *T. Not.* 1955, 44, noot, *Ann. not.* 1955, 305, noot E. DE SMEDT, *Pas.* 1955, I, 456, noot, *Rec. gén. enr. not.* 1958, 334, noot, *Rev. prat. not. b.* 1959, 68.

49. R. MOUGENOT, *La Preuve*, in *Rép. not.*, deel IV, boek 2, 2e ed., Brussel, De Boeck en Larcier, p. 144.

50. Cass. 14 november 1901, *Pas.* 1902, 37.

51. Cass. 24 februari 1910, *Pas.* 1910, I, 241.

Eens te meer blijkt dat het intentioneel element belangrijker is dan de formele vereiste van een naamsvermelding. Het volstaat overigens niet ter ondertekening van een geschrift om daarop eenvoudig zijn naam te plaatsen. Zelfs het eigenhandig schrijven van zijn naam volstaat niet noodzakelijk als geldige handtekening.⁵² Zo is het bijvoorbeeld niet ondenkbaar dat een partij haar naam onderaan een geschrift uitschrijft, louter ter identificatie, maar pas achteraf haar handtekening toevoegt. Slechts na deze laatste toevoeging heeft de ondertekenaar ondubbelzinnig uiting gegeven aan zijn intentie om te tekenen.

• Locatie

Door een geschrift te “ondertekenen”, *i.e.* het plaatsen van zijn handtekening aan de voet van de akte, verklaart de ondertekenaar zich uitdrukkelijk akkoord met het voorgaande. De handtekening sluit in beginsel het geschrift af. Daarom zal zij in beginsel enkel de integriteit waarborgen van de informatie die erboven staat vermeld.⁵³

Als een geldige handtekening noodzakelijk op het einde van het geschrift dient te worden getekend, voldoet een parafering in de kantlijn dus geenszins als geldige handtekening. Hoewel één vormkenmerk in principe niet decisief hoeft te zijn, speelt hier ook het intentioneel aspect mee: bevindt de paraaf zich niet aan de voet van de akte (b.v. bij parafering van een bepaalde clause of pagina), dan kan daaruit in de regel immers niet worden afgeleid dat de ondertekenaar de bedoeling had zich de inhoud van de akte in haar geheel toe te rekenen.

Toch valt het niet uit te sluiten dat de rechter uitzonderlijk toch ondubbelzinnig kan vaststellen dat een handtekening (of paraaf) die zich niet aan de voet van de akte bevindt, toch de volledige inhoud van de akte zou dekken.⁵⁴

• Continuïteitsvereiste

Onder de continuïteitsvereiste van een geldige handtekening wordt traditioneel verstaan dat de ondertekenaar tekent met het persoonlijk kenmerk waarmee hij zich *gewoonlijk* aan derden kenbaar maakt.⁵⁵ Het gewoontaspect zou een vereiste uitmaken voor de geldigheid van de handtekening. Sedert het cassatiearrest van 13 juni 1986 is het echter twijfelachtig of dit nog het geval is.

In dit arrest besliste het Hof van Cassatie dat “*al zou het schriftteken enkel die keer zijn gebruikt en al zou de erflater doorgaans of steeds enkel onder een andere naam bij*

52. Cass. 10 juni 1983, *T. Not.* 1986, 309, noot M. COENE.

53. P. VAN EECKE, *o.c.*, 257, nr. 323.

54. R. MOUGENOT, *Droits des Obligations: la Preuve*, Brussel, Larcier, 1997, 147, nr. 119.

55. Zie o.a. Cass. 7 januari 1955, *R.W.* 1954-55, 1753, *T. Not.* 1955, 44, noot, *Ann. not.* 1955, 305, noot E. DE SMEDT, *Pas.* 1955, I, 456, noot, *Rec. gén. enr. not.* 1958, 334, noot, *Rev. prat. not. b.* 1959, 68. Zie ook P. VAN EECKE, *o.c.*, 113, nr. 119.

derden bekend zijn geweest”, zulks niet noodzakelijk leidt tot de ongeldigheid als handtekening.⁵⁶ Doorslaggevend voor het hof was de vaststelling van de *animus signandi* in hoofde van de ondertekenaar.

Het gewoonlijk gebruik is mijns inziens niet (langer) te beschouwen als een geldigheidsvoorwaarde voor een handtekening. De vaststelling dat de ondertekenaar hetzelfde teken ook in andere omstandigheden als handtekening gebruikte, zal vanzelfsprekend een belangrijk spoor zijn bij de zoektocht naar het intentioneel element, maar het is niet absoluut noodzakelijk.

De continuïteitsvereiste gaat uit van de loutere veronderstelling dat het plaatsen van een handtekening überhaupt een gewoonte is. Niets verbiedt echter dat iemand de vorm van zijn handtekening van de ene dag op de andere zou veranderen, zodat het continuïteitselement wordt doorbroken. Méér zelfs, hoezeer de handtekening ook in ons dagelijks leven is ingebed, gelet op huidige maatschappelijke tendensen is het allesbehalve zeker dat de handtekening in haar geschreven vorm ook in de toekomst een “gewoonte” is en blijft, aangezien mag worden verwacht dat de gestage opmars van handtekeningen in elektronische of digitale vorm steeds meer de klassieke pennentrek zullen verdringen. In ieder geval is de continuïteitsvereiste ook theoretisch niet houdbaar.⁵⁷ Al was het maar omdat niemand er aan twijfelt dat een persoon die voor het eerst zijn handtekening gebruikt, geldig ondertekent.

Mijns inziens kan dan ook worden besloten dat de continuïteitsvereiste in zekere zin is geïncorporeerd in het intentioneel element. Door zijn handtekening in een bepaalde vorm te plaatsen geeft de ondertekenaar ook zijn bedoeling te kennen om het door hem geplaatste teken ook naar de toekomst toe te beschouwen (en desgevallend gewoonlijk te gebruiken) als een typisch en kenmerk van zijn juridische persoonlijkheid.

Dit leidt tot de conclusie dat ook de continuïteitsvereiste geen problematische voorwaarde is om een paraaf als handtekening te beschouwen. Inzoverre nog is vereist dat de handtekening door de ondertekenaar gewoonlijk moet worden gebruikt om zich te laten kennen aan derden, verbiedt niets dat een persoon consequent ondertekent door gebruik te maken van zijn paraaf.⁵⁸

• *Animus signandi versus animus videndi*

Zoals ik reeds hoger heb uiteengezet, is de intentie van de ondertekenaar het belangrijkste beoordelingselement bij de keuze of er al dan niet sprake is van een geldige handtekening.

In de regel is een paraaf geen handtekening. Eerder dan het uitdrukken van de intentie om zich de inhoud van het geschrift toe te eigenen, beoogt de paraaf slechts te verduidelijken dat de tekenaar de betreffende informatie gezien heeft. Uit het viseren of paraferen van informatie kan echter nog niet automatisch worden afgeleid dat men met deze informatie heeft ingestemd.⁵⁹

Meestal wordt een paraaf gebruikt naast een handtekening. Wanneer het ondertekende geschrift meerdere pagina's beslaat, hoeft niet elke pagina te worden ondertekend. Vaak plaatsen partijen op iedere pagina een paraaf. Hierdoor kan later niet onopgemerkt een pagina worden toegevoegd of vervangen.⁶⁰ In die zin bewijst de parafering van een volledige bladzijde ongetwijfeld zijn nut. Hetzelfde geldt voor de parafering van een clause van de akte die achteraf werd aangepast.

Niet uit een paraaf, maar slechts uit een handtekening kan de instemming met de inhoud van akte worden afgeleid. Is een bijkomende parafering van specifieke clauses van de akte dan volstrekt overbodig? Misschien niet. De ondertekening verschaft volledige bewijskracht aan de vermeldingen die rechtstreeks verband houden met de beschikking.

Door het paraferen van een specifieke clause van een ondertekende akte kan de ondertekenaar uitdrukkelijk te kennen geven dat hij de betreffende clause wel degelijk heeft opgemerkt als een integraal en relevant deel van de ondertekende akte. Op die manier kan een paraaf de bewijskracht van de onderhandse akte uitbreiden tot de vermeldingen die op zichzelf geen verband houden met de beschikking, maar door de ondertekenaar wel als zodanig worden beschouwd.

Indien de ondertekenaar blijk geeft van de intentie om met zijn paraaf te ondertekenen, dan is er geen reden om deze paraaf niet als geldige handtekening te honoreren.

Het is niet onbegrijpelijk dat de rechtspraak daar soms wantrouwig tegenover staat. De *animus signandi* moet duidelijk en ondubbelzinnig zijn. In het andere geval kan een door de partijen geparafeerd geschrift slechts gelden als begin van bewijs door geschrift.⁶¹

De *animus signandi* komt ontegensprekelijk tot uitdrukking in de handtekening zelf.⁶² Toch hoeft dit m.i. niet in de weg te staan dat ook andere elementen een rol zouden kunnen spelen bij het zoeken naar de intentie van de auteur. Indien de intentie van de ondertekenaar werkelijk het doorslaggevend element is bij de beoordeling van de geldigheid van de handtekening, is er mijns inziens geen reden waarom deze

56. Cass. 13 juni 1986, Arr. Cass. 1986, 1410.

57. J.P. WAYMEL, *Les formes du testament olographe et le maintien de ces formes jusqu'au décès du testateur*, Paris, 1966, 79.

58. Luik 5 juni 1996, R.R.D. 1996, 567, Pas. 1995, II, 92.

59. P. VAN EECKE, o.c., 159, nr. 175.

60. S. HUYDECOPER en R. VAN ESCH, *Geschriften en handtekeningen. Een achterhaald concept?*, Diegem, Samsom Bedrijfsinformatie, 1997, 122-123.

61. Brussel 4 december 1879, Pas. 1881, II, 328.

62. P. VAN EECKE, *De handtekening in het recht: Van pennentrek tot elektronische handtekening*, Brussel, Larciér, 2004, 183, nr. 209.

animus signandi noodzakelijk zou moeten blijken uit de handtekening zelf. Deze zou net zo goed uit de context kunnen worden afgeleid.⁶³ Niet alleen uit de vorm zelf van de handtekening kan de *animus signandi* blijken, maar ook uit de plaats van het teken, de begeleidende vermeldingen, enz..

6. Besluit

In de regel is een paraaf geen handtekening. Terwijl de ondertekenaar door het plaatsen van zijn handtekening blijk geeft van de intentie om zich de inhoud van de akte toe te eigenen, beoogt het paraferen of viseren van een geschrift slechts te verduidelijken dat men de betreffende informatie heeft gezien. Daaruit kan geen instemming worden afgeleid.

De ondertekening verschaft bewijskracht aan de akte in haar geheel, t.t.z. aan de vermeldingen uit de akte die rechtstreeks verband houden met de beschikking. Dit impliceert, zoals het Hof van Cassatie terecht benadrukt, dat het niet nodig is om vermeldingen die rechtstreeks in verband staan met de beschikking van de akte supplementair te paraferen. Via de techniek van de parafering zou de bewijskracht van de akte kunnen worden verbreed naar clausules die in beginsel niet rechtstreeks verband houden met de beschikking, maar door de partijen wel als zodanig worden beschouwd.

Tot slot staat niets in de weg dat een paraaf in bepaalde omstandigheden toch als geldige handtekening kan worden beschouwd. Een paraaf zal in de meeste gevallen kunnen voldoen aan de vormvereisten die gelden voor een geldige handtekening. Van doorslaggevend belang is evenwel de intentie van de ondertekenaar.

63. M. VAN QUICKENBORNE, *l.c.*, 77, nr. 14.